Povestind despre tradiții. Despre un demers de etnografie colaborativă

Cosmina TIMOCE-MOCANU

Academia Română – Filiala Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”
Romanian Academy – Cluj-Napoca Branch, The Institute of Linguistics and Literary History “Sextil Puşcariu”
Personal e-mail: cosminatimoce@yahoo.com

Telling about Traditions. An Endeavour of Collaborative Ethnography

The following study contains reflections on a certain book, Luai Uzdinu de-amăruntul. Amintirile unei povestitoare prodigioase: Mărioara Sârbu [Uzdin piece by piece. Memoirs of a Prodigious Storyteller: Mărioara Sârbu], published by Otilia Hedeşan in 2015. It was the result of a research project entitled “Living Heritage - an unlimited resource for tourism development” (MIS ETC Code 1324) within the Cross-Border Cooperation Programme Romania-Serbia, which was funded by the European Union by means of the Pre-Admission Instrument (IPA). The publication is an endeavour of collaborative ethnography and it is built on two levels. On the one hand, there is Mărioara Sârbu’s speech about various aspects of traditional life in Uzdin village (Serbia), that is narratives transcribed from oral interviews and descriptions taken from manuscripts. They were all produced in the meetings with the researcher for longer than a decade. On the other hand, there is Otilia Hedeşan’s speech, which contextualizes, explains and makes remarks on the previous one, and also indicates issues to be developed in future research.

Keywords: collaborative ethnology, heritage, fielrwork, Banat, storytelling

Pentru o receptare cât mai nuanțată, volumul *Luai Uzdinu de-amăruntul. Amintirile unei povestitoare prodigioase: Mărioara Sârbu*, apărut în anul 2015 la Editura Universității de Vest din Timișoara, are nevoie de o triplă punere în context.

Întâi de toate, pentru cititorii mai puțin sau deloc familiarizați cu domeniul științelor etnologice, e de notat că autoarea, Otilia Hedeșan, îl continuă pe folcloristul Vasile Tudor Crețu în cadrul Literelor timișorene, fiind, totodată, discipolă asumată de către Școala bucureșteană, prin profesorul Mihai Pop, respectiv de către Școala clujeană, prin profesorul Nicolae Bot. Vizionară, cu tact pedagogic și o energie cvasigustiană, a creat ea însăși Școală, grupând sub cupola Research Center for Heritage and Cultural Anthropology (RHeA) tineri specialiști în antropologie, etnologie, studii literare, arhitectură, muzicologie, regie de film etc., pe care îi coordonează în proiecte focusate îndeosebi pe patrimoniul cultural regional. A dobândit un binemeritat loc în rândul clasicilor disciplinelor etnologice românești prin cercetările dedicate istoriei recente a acestora, fenomenului povestitului, mitologiei și ritologiei populare, dinamicii sărbătorilor, populațiilor românești din afara granițelor, cercetări pe care le-a valorificat într-o serie de cărți de excepție, dintre care amintesc selectiv: *Șapte eseuri despre strigoi* (1998[I], 2011[II]), *Pentru o mitologie difuză* (2000), *Folclorul. Ce facem cu el?* (2001[I], 2015[II]), *Lecții despre calendar: curs de folclor* (2005), *Mă*

razumeşti, fata mea? Note de teren pe Valea Moravei (2007).

În al doilea rând, e de subliniat că *Luai Uzdinu de-amăruntul...* este una dintre cele trei cărți[1] produse în proiectul cu titlul „Living Heritage – an unlimited resource for tourism development" (MIS ETC Code 1324), derulat în cadrul Programului de Cooperare Transfrontalieră România-Serbia, finanţat de Uniunea Europeană prin Instrumentul Pre-Aderare (IPA) şi cofinanţat de statele partenere. Accesând site-ul proiectului, aflăm că acesta a fost implementat în intervalul 10 decembrie 2013 – 9 aprilie 2015, de o echipă, condusă de Otilia Hedeșan, de la Universitatea de Vest din Timișoara, în parteneriat cu Camera de Comerţ, Industrie şi Agricultură a Judeţului Timiş, cu Institutul Intercultural Timişoara şi Primăria Kikinda. Pentru atingerea obiectivului principal, formulat în termeni de valorizare a patrimoniului cultural și natural din regiunea transfrontalieră a Banatului și dezvoltare durabilă prin turism, opt cercetători şi patruzeci de studenţi au desfăşurat, timp de mai bine de o lună, cercetări de teren în şapte areale ale Banatului istoric, configurate în jurul localităţilor Făget şi Herneacova din judeţul Timiş, Caransebeş şi Herculane din judeţul Caraş-Severin, Dubova din judeţul Mehedinţi, respectiv Kikinda şi Uzdin din Serbia, unde au fost intervievate 172 de persoane şi au fost realizate 23504 fotografii.

La un al treilea nivel al punerii în context, aș menționa faptul că, în intervalul de implementare a acestui proiect, Otilia Hedeșan a publicat în revista „Orizont" câteva eseuri[2] în care chestiunea Uzdinului ca teren etnologic este problematizată într-un stil extrem de seducător pentru cititori despre care n-am nicio îndoială că pot fi din categorii foarte diferite, de la cei specializați până la amatorii de pagini literare. Mai exact, autoarea face din descinderile în localitatea bănățeană și din întâlnirile memorabile cu oamenii de-acolo ocazia de a pune sub lupă și de a reciti cu o privire recalibrată de această experiența de cercetare unele dintre locurile comune ale discursului despre spațiul decupat drept teren[3], dar și teme mereu actuale în bibliografia antropologică, precum construcția relației dintre observator și observat ori drumul de la teren la textul tipărit și impactul acestuia asupra comunității care l-a prilejuit.

Revenind la *Luai Uzdinu de-amăruntul. Amintirile unei povestitoare prodigioase: Mărioara Sârbu*, constat că, la fel ca în cazul altor lucrări mai recente purtând semnătura Otiliei Hedeșan[4], titlul este ilustrativ pentru jocul cu documente/discursuri/perspective/registre lingvistice/coduri culturale/grile de lectură la care invită autoarea. Adică, avem o carte tipărită și un cd cu arhiva de documente etnografice din spatele cărții. Avem, în interiorul cărții, un discurs narativ și un discurs vizual, care-l completează pe pe cel dintâi, facilitându-i o receptare complexă. Apoi, în ceea ce ceea ce privește primul tip de discurs, avem povestirile Mărioarei Sârbu despre diferite aspecte ale vieții tradiționale din localitatea Uzdin, selectate și transcrise din interviuri și manuscrise produse în cadrul/în urma întâlnirilor avute cu Otilia Hedeșan, și avem, totodată, comentariile inspirate ale cercetătoarei, care vin să deslușească o anumită cantitate de implicit conținută în aceste povestiri, să atragă atenția asupra temelor ofertante pentru viitoare analize de adâncime, să le treacă punctual prin filtrul bibliografiei de specialitate sau al altor terenuri.

Între un studiu introductiv, care face transparente mizele și particularitățile structurale ale lucrării publicate (p. 9-16), și un colofon, care precizează numele colaboratorilor responsabili cu realizarea fotografiilor de teren, cu programarea cd-ului anexat și cu grafica (p. 233), conținutul volumului este organizat în patru părți, fiecare dintre acestea fiind denumită prin replicarea principiului de alcătuire deja observat în cazul titlului înscris pe copertă, adică acela de a da cuvântul, concomitent, atât povestitoarei, cât și cercetătoarei.

Astfel, în prima parte – *... am fost păuriță în puterea cuvântului. Povestea vieții Mărioarei Sârbu* (p. 17-86) – , ni se dezvăluie o figură care, dintr-o serie de considerente, este total atipică față de portretul-robot creionat informatorilor de către manualele clasice de metodologia cercetării folclorului. În primul rând, fără a fi perfomeră într-unul din domeniile definitorii pentru identitatea uzdinenilor, căci „uina Mărioara nu e pictoriță naivă, nu e cântăreață, nu a mers cu dansurile în tinerețile sale, nu știe să țească, croșetează doar pentru uz familial și a publicat prima colecție de poezii în grai abia după ce am cunoscut-o" (p. 9), totuși relațiile de rudenie, prietenie sau vecinătate cu personalitățile creatoare locale i-au asigurat în comunitate rolul de bună cunoscătoare a obiceiurilor sau, în cuvintele Otiliei Hedeșan, de „raportor al tradițiilor, traducând pentru sine și pe înțelesul străinilor ceea ce este specific satului său" (p. 10). În al doilea rând, departe de a se încadra în categoria țăranilor cu mobilitate redusă, așa cum prevedea litera manualelor mai sus-menționate, uina Mărioara amintește, în povestirile sale, o serie de drumuri făcute în localitățile Banatului Sârbesc, ca elevă coristă sau excursionistă, ori, mai târziu, ca tânără gospodină, dar și drumuri mai lungi, ca turistă ori comerciantă pusă nu pe căpătuire, ci pe îmbogățirea vocabularului cu cuvinte românești: „Am fost la Rumânia, la Valea lu Ursu, la Băile dî la Olăneşti, am fost la mare la Iugoslavia, la Marea Adriatică... E, da, am fost, când am făcut comerţ, am făcut comerţ! În Italia (râde) până la Treist, la Viena... Duśam lei d-ai rumâneşć, îi ascundeam (râde) şî cumpăram pră lei baticuri, cârpe, fâşuri noi le-am dzâs, nişće pardesie, vai şî amar dă ele, pońevi dă pliş. Aduśau galbeni, lănţâşoare dă aur, aduśau prântru casă, prântru că la noi în sat fiećile or purtat galbeni mulţi. Dân Belgrad am luat trenul spre Zagreb-Liubljana-Triest. Eram o tumbă, tri, patru" (p. 62). În sfârșit, dacă povestitorul-

tip al folcloristicii clasice se dorește a fi cât mai puțin supus influenței școlii și culturii de factură auctorială, narațiunea de viață a Mărioarei Sârbu revine obsesiv la dragostea ei pentru scris și citit: „Atâta mi-s dă legată dă hârćie şî dă creon, bagsama dă unde m-or tras dî la şcoală şî m-o rămas o cicatrice în suflet, ori cum să vă spun, o dâră adâncă, o durere" (p. 73-74). Păstrătoare a unui mic mobilier de bibliotecă pe care tatăl i-a gravat în copilărie inițialele, clientă fidelă a librăriei sătești și cititoare de Anna Karenina, uina Mărioara a fost îndemnată să scrie de către învățătorii ei, a găsit înțelegere pentru această pasiune în familia socrilor și, mai târziu, a primit, din partea intelectualilor locali, încurajări de a-și publica scrierile în grai bănățean. Ultima ei dorință este ca, atunci când va părăsi această lume, să i se pună în „straița" de călătoare „o pencală şî-un caiet" (p. 73).

Partea a doua – *... i-o pus numele Aflat, că l-a aflat. Povestea lu gazda Pavel* (p. 87-106) – ne-o prezintă pe Mărioara Sârbu în ipostaza de povestitoare a unui repertoriu folcloric clasic, mai exact a unei variante a tipului Aa-Th 933, care tematizează imposibilitatea schimbării sorții: „Îi vorba dă un copil sărac care o ajuns dă s-o însurat cu fata unui bogătan. Dar copilu ăla o avut ursâtori..." (p. 89). Comentând succint basmul narat, Otilia Hedeșan observă că, spre deosebire de celelalte variante atestate în colecțiile regionale, aici „titlul nu focalizează asupra Aflatului, asupra copilului oropsit, dar care va avea, până în cele din urmă, succes, ci asupra gazdei Pavel, deținătorul averii" (p. 93). Pus în relație cu ilustrațiile care reproduc picturi naive din galeria Căminului Cultural „Doina" din Uzdin, basmul oferă o cheie de înțelegere a valorilor și eticii funcționale în cadrul unei comunități în care „a fi bogat (...) însamnă să ai pământ mult, să ai bani mulț, să ai galbeni, casă, mare, animale dă soi (...) Şî atunś bogat o fost omu şî care o avut năroc la copii, să aibă copii la casă" (p. 63, 65).

În cadrul interviului transcris în partea a treia – *...Dacă o fost o zi de dus la loc. Structurile vieții cotidiene la Uzdin* (p. 107-169) –, povestirea este condusă discret înspre tematici la îndemână de abordat din perspectivă feminină, dar marginale ori chiar ignorate în literatura de specialitate: rolul bărbaților și cel al femeilor într-o zi obișnuită de lucru; rețete, practici și comportamente alimentare obișnuite în situații cotidiene și festive, dar și în perioade marcate de abundență sau de sărăcie; o serie de ocupații complementare cultivării pământului, precum pescuitul, creșterea gâștelor, prepararea băuturilor alcoolice.

Secțiunea *... luând-o în dreapta s-au tot dus pe toate socacurile. Etapele unei nunți bine făcute* (p. 171-232) se individualizează în cadrul volumului nu doar prin mutarea accentului de pe cotidian pe ceremonial, ci prin modalitatea diferită de textualizare a informației. Mai exact, dat fiind faptul că unele subiecte nu au putut fi atinse decât tangențial în întâlnirile dintre Otilia Hedeșan și Mărioara Sârbu, aceasta le-a dezvoltat conștiincios în două caiete, înmânate apoi cercetătoarei, situându-se într-o postură cumva similară celei a corespondenților cooptați în anchetele folclorice indirecte de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Fără constrângerile unui chestionar și fără a-și modela discursul în funcție de un ascultător, uina Mărioara descrie amănunțit etapele nunții uzdinene, referindu-se la spații, roluri, gesturi, rostiri, hrană, recuzită necesară și apelând la o terminologie greu sau deloc accesibilă unor neinițiați. Alături de comentariile-i pertinente, soluția găsită de autoare pentru dezambiguizarea acestui text a fost aceea de a-l însoți de fotografii ale obiectelor, pieselor vestimentare și podoabelor invocate, truvabile în colecția personală a povestitoarei.

Închei șirul acestor considerații de ordin mai degrabă structural, cu observația că, după mine, ceea ce singularizează cartea în peisajul editorial contemporan este faptul că le lasă potențialilor cititori posibilitatea de a fi cooptați ei înșiși în exercițiul de etnografie colaborativă[5], prin accesarea documentelor stocate pe cd-ul arhivă anexat. Mai complexe decât pot fi restituite în pagina scrisă, mai numeroase, mai ample și mai diverse decât au fost restituite, acestea se deschid unor noi posibilități de selecție, interpretare și punere în discurs, ceea ce face din *Luai Uzdinu de-amăruntul...* o carte care bate foarte departe.

Note:

1. Nicoleta Mușat, Andreea Lișiță, *Pocărăi şi meşpaisuri: dulciuri din Banat*, trad. Eufrozina Greoneanț (Timișoara: Editura Universității de Vest din Timișoara, 2015); Eliana Popeți, Miliana Radmila Radan-Uscatu, *Pe sub drumu-al mare. Locuri şi poveşti din Banat* (Timișoara: Editura Universității de Vest din Timișoara, 2015).
2. Otilia Hedeșan, „Cuvinte dialectale. O privire a etnologului", *Orizont*, februarie, 2015: 11; „Comentarii la o formulă canonică", *Orizont*, martie, 2015: 13; „O noapte furtunoasă la Uzdin. Cinci priviri", *Orizont*, aprilie, 2015: 13; „Carusel etno-/antropo-", *Orizont*, mai, 2015: 13; „Daruri și semne", *Orizont*, iulie, 2015: 13.
3. Spre exemplu, aprecierea lui Lucian Blaga potrivit căreia Banatul reprezintă „barocul etnografiei românești", formulată în articolul omonim din „Banatul", nr. 1 (1926): 3-4. Cf. Otilia Hedeșan, „Comentarii la o formulă canonică", 13.

4. Otilia Hedeșan, Mihaela Bucin (coord.), *Doamnele au vreme. Povestirile româncelor din Ungaria la începutul secolului XXI* (Timişoara: Editura Universităţii de Vest, 2017).
5. Cf. Luke Eric Lassiter, *Chicago Guide to Collaborative Ethnography* (Chicago: University of Chicago Press, 2005).

Bibliography:

Blaga, Lucian. "Barocul etnografiei românești" ["The Baroque of the Romanian Ethnography"]. *Banatul*, no. 1 (1926): 3-4.

Hedeșan, Otilia. "Cuvinte dialectale. O privire a etnologului" ["Dialectal Words. An Ethnological Point of View"]. *Orizont*, February, 2015: 11.

Hedeșan, Otilia, and Mihaela Bucin (eds). *Doamnele au vreme. Povestirile româncelor din Ungaria la începutul secolului XXI [Ladies don't rush. Stories of Romanian women from Hungary at the beginning of the 21st Century*]. Timişoara: Editura Universităţii de Vest, 2017.

Hedeșan, Otilia. "Carusel etno-/antropo-" ["An Ethno-/Anthropo- carousel"]. *Orizont*, May, 2015: 13.

Hedeșan, Otilia. "Comentarii la o formulă canonică" ["Some Comments on a Canonical Formulation"]. *Orizont*, March, 2015: 13.

Hedeșan, Otilia. "Daruri și semne" ["Gifts and Symbols"]. *Orizont*, July, 2015: 13.

Hedeșan, Otilia."O noapte furtunoasă la Uzdin. Cinci priviri" ["A Stormy Night in Uzdin. Five Points of View"]. *Orizont*, April, 2015: 13.

Lassiter, Luke Eric. *Chicago Guide to Collaborative Ethnography*. Chicago: University of Chicago Press, 2005.

Mușat, Nicoleta, and Andreea Lișiță. *Pocărăi şi meşpaisuri: dulciuri din Banat [Cakes and Cookies from Banat].* Translated by Eufrozina Greoneanț. Timișoara: Editura Universității de Vest din Timișoara, 2015.

Popeți, Eliana, and Miliana Radmila Radan-Uscatu. *Pe sub drumu-al mare. Locuri şi poveşti din Banat* [Places and Stories from Banat]. Timișoara: Editura Universității de Vest din Timișoara, 2015.